

Ústřední linie ideologické konfrontace v soudobé sociologii je spojena s problematikou interpretace charakteru soudobé epochy, hybných sil a zákonitostí společenského vývoje. Prohlubující se všeobecná krize kapitalismu a úspěchy revolučních sil nutí buržoazní ideology vytvářet stále nové teorie, které by měly nahradit marxismus-leninismus jako reflexi dějinného pohybu. Mimořádná pozornost je věnována úsilí vyvrátit kategorii společensko-ekonomické formace, onu, jak říká Lenin, základní ideu Marxova *Kapitálu*, umožňující nalézt v dějinách opakovatelnost, pravidelnost, a tak i zevšeobecňovat. Snaha zpochybnit marxistickou periodizaci dějin je patrná při kritické analýze teorie industriální společnosti, teorie konvergence, a zvláště pak teorie postindustriální společnosti.

1. Pojem „postindustriální společnost“

V šedesátých letech vyústila evoluce teorie stadií růstu v teorii postindustriální společnosti, která se postupem času stala dominující obecnou sociologickou teorií, a to nejen ve Spojených státech (1). Nejznámějším propagátorem této teorie je Daniel Bell. Přestože desítky knih a časopiseckých studií dalších autorů, například Z. Brzezinského, H. Kahna, J. K. Galbraitha, R. Theobalda, A. Touraina, R. Dahrendorfa atd., přispěly a nadále přispívají k jejímu dalšímu rozpracovávání, představuje Bellovo pojetí nejoriginálnější a nejkompexnější vyjádření tohoto sociálního ideálu (2).

Nejčastěji bývá postindustriální společnost vymezována výčtem rysů, které mají „novou společnost“ odlišit od předcházejících stadií: společností preindustriální a industriální. Bell sám uvádí pět základních znaků postindustriální společnosti:

1. Ekonomický sektor: změna zbožní produkce v ekonomii služeb;
2. Zaměstnanecká struktura: převaha třídy specialistů a techniků;
3. Osový princip: centrální význam teoretických znalostí jako zdroje inovací a politického formování společnosti;
4. Orientace na budoucnost: řízení technologie a technická hodnocení;
5. Rozhodování: vznik nové „intelektuální technologie“. [Bell 1973:14]

Existuje však i řada jiných vymezení. Brzezinski, který dává přednost neologismu

(1) Termín „postindustriální společnost“ pochází pravděpodobně od A. K. Coomaraswamyho, který v r. 1913 takto označil společnost, která se má vrátit ke strukturám a hodnotám před industrialismem a masovou výrobou [Marien 1977:417]. „Nové“ pojetí tohoto termínu přičítá Bell D. Riesmanovi (v práci *Leisure and Work in Post-Industrial Society* [1958]), sám prý poprvé užil tohoto názvu v přednáškách na saleburském semináři v r. 1959.

(2) V r. 1973 uveřejnil M. Marien již tehdy neúplný seznam 88 názvů pro označení takového modelu společnosti, který zahrnuje alespoň některé rysy modelu nazývaného postindustriální společnost [Marien 1973:268–269].

„technetronní společnost“ (3), vypočítává celé desatero rysů „nové“ společnosti [Brzezinski 1970:10–14], Kahn a Wiener uvádějí těchto znaků patnáct [Kahn—Wiener 1968:186], zatímco Touraine zdůrazňuje tři specifické rysy postindustriální společnosti [Touraine 1971:7–8].

2. Metoda modelování postindustriální společnosti

Teoreticko-metodologickým základem teorie postindustriální společnosti, právě tak jako teorie industriální společnosti, je technologický determinismus. Ten však byl například v Bellově pojetí značně modifikován — proti své původní podobě, kterou nacházíme v takových formulacích, jako je známá věta L. A. Whiteho, že „technologie je nezávisle proměnná, sociální systém je závisle proměnná“.

Bell nevěří, že by společnosti byly tak organické nebo tak integrované, že by byly analyzovatelné jako jednotný systém. Ve svých rozbořech vychází z představy tří nezávislých společenských sfér: a) sociální struktury, zahrnující technologii, ekonomiku a zaměstnaneckou strukturu (stratifikaci), b) sféry politiky, zabývající se regulací rozdělení moci a řešením konfliktů jednotlivců a skupin a c) sféry kultury, která je oblastí expresivních symbolů, morálních hodnot a transcendentních pojmů [Bell 1971:159; Bell 1973:12].

Podle Bella je teorie postindustriální společnosti převážně teorií dlouhodobých sociálních změn a má být předpovědí proměn sociální kostry západní společnosti. Není a nemůže být souhrnným modelem celé společnosti: vypovídá prý málo o základních změnách v hodnotách či o charakteru politických krizí. Zároveň je pojem postindustriální společnost analytickou konstrukcí, nikoliv obrazem specifické či konkrétní společnosti. Má být pojmovým schématem, které při vysokém stupni abstrakce shrnuje pod společnou rubriku pouze některé atributy komplexní reality za účelem zjištění podobností a rozdílů vzhledem k jiným atributům a vlastnostem objektů či zkušeností. Z toho pak plyne, že „jako logický řídicí plán není pojmové schéma ani pravdivé, ani falešné, ale buď užitečné, nebo ne.“ [Bell 1973:9]

Bell zakládá svoji představu o pojmovém schématu na tzv. osovém principu a osově struktuře. Myšlenka osového principu a osově struktury je pokusem vymezit, jak společnost drží pohromadě, a má prý v rámci pojmového schématu umožnit nalézt organizační bázi ostatních institucí. V tomto pojetí má každá ze tří společenských sfér svou vlastní osu, která se od ostatních os nejen liší svými normami a rytmy změn, ale může s nimi být v protikladu. Osovým principem sociální struktury je podle Bella ekonomismus, osa politiky je prý tvořena vztahem participace lidu a byrokracie, osou kultury je v posledním století modernismus. Sám pojem postindustriální společnost pak zdůrazňuje centralitu teoretických znalostí jakožto osy nové technologie, ekonomického růstu a společenské stratifikace [Bell 1971:158].

Zároveň, tvrdí Bell, charakter soudobé technologie vyžaduje (jak z hlediska využití, tak i z hlediska jejího dalšího rozvoje) plán a program, a to v celospolečenském měřítku. Postindustriální společnost jako společnost orientovaná na budoucnost se vyznačuje výrazným růstem významu politické sféry. Důraz na politizaci veškerého společenského dění nalézáme ve všech variantách teorie postindustriální společnosti.

Již z těchto stručných poznámek je patrné, že i když technologický determinismus představuje základ metodologie postindustrialismu, nalézáme zde i pokusy hledat

(3) Brzezinski zdůvodňuje svůj název tvrzením, že lépe odpovídá charakteru základních impulsů změn v naší době. Podle něho i termín industriální opisoval to, co bylo možno nazvat postagrárníím věkem [Brzezinski 1970:9]. Bell kritizuje Brzezinského neologismus za to, že přesouvá ohnisko změny z teoretických znalostí na oblast jejich praktické aplikace a umožňuje výklad v duchu technologického determinismu [Bell 1973:38].

jiná východiska a jiné cesty. Řada prohlášení autorů teorie postindustriální společnosti ukazuje na jejich spřízněnost s teorií faktorů. V pojetí technologického determinismu nalézáme výrazné rysy scientismu a akcent na růst významu politických rozhodnutí vede často k prolínání technologického determinismu s determinismem politickým. Je možné říci, že metodologie postindustrialismu je eklektickou směsí často logicky neslučitelných principů.

Přesto však technologický determinismus tvoří jádro metodologie autorů postindustriální vize budoucnosti. Striktní rozdělení společenských sfér, tak příznačné pro Bella, nenacházíme u všech teoretiků postindustriální společnosti. Například podle Brzezinského, který se sice ohrazuje proti technologickému determinismu [Brzezinski — Huntington 1964:421], je technetronní společnost „společností, která je kulturně, psychologicky, sociálně a ekonomicky formována pod vlivem techniky a elektroniky, zvláště ve věku počítačů.“ [Brzezinski 1970:9] Též Kahnův pojem postindustriální společnosti zahrnuje mnohé jevy z kultury a politiky a podle Galbraitha je prostě růst úlohy státního plánu v kapitalistických zemích funkcí moderní technologie. Zároveň i sám Bell často nedodrжуje ono rozdělení sfér: změny v sociální struktuře podle něho „kladou otázky“ pro zbytek společnosti [Bell 1973:13]; pět základních směrů, v nichž podle Bella působí technologie na společnost, také přesahuje jím vymezenou sociální strukturu a dotýká se například estetických vjemů, způsobuje zásadní změny v senzitivitě, promítá se do umění, zvláště do výtvarnictví [Bell 1973:188—189]; eroze hodnot protestantismu, která podle Bella proběhla v USA ve dvacátých letech, byla podle jeho názoru mimo jiné důsledkem masové výroby a spotřeby, reklamy, automobilů, masových komunikačních prostředků [Bell 1976:64—56].

Skutečnost, že technologický determinismus tvoří základ metodologie teorie postindustriální společnosti, vede k tomu, že i v ní můžeme nalézt obecné nedostatky tohoto přístupu ke společenské realitě: vytržení techniky a vědy ze struktury výrobních sil i při současném zdůraznění úlohy vědce znemožňuje nalezení objektivních vztahů člověk — věda — technika; nerespektování dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů a zcela programové zavržení kategorie výrobních vztahů vede k nepochopení podstaty společenské základny, zavržení dialektickomaterialistických vztahů mezi základnou a nadstavbou (buď cestou vulgarizace těchto vazeb, nebo popřením jejich existence); to vše pak znemožňuje vytvoření vědecké představy o podstatě společenské struktury, vymezení společenských kategorií a jejich vztahů a pochopení společenské determinovanosti vědy a techniky, což teorie postindustriální společnosti zcela postrádá. Výrazná poplatnost pragmatickému relativismu, která je patrná v Bellově „osové metodologii“, nadto ukazuje problematičnost jeho závěrů, neboť nelze přijmout užitečnost jako kritérium jistoty, že „osa“ výzkumu prochází podstatou zkoumaného jevu. Tento fakt zároveň odhaluje metafyzickou podobu komplexnosti, které Bell dosahuje analýzou všech jím vymezených společenských sfér, neboť staví otázku, zda vzniklý teoretický systém není prázdnou abstrakcí místo modelem pravdivě odrážejícím objektivní realitu.

3. Ekonomie postindustriální společnosti

Pokud jde o oblast ekonomiky, opakuje teorie postindustriální společnosti většinu argumentů teorie industriální společnosti a teorie konvergence o charakteru a významu manažerismu, technokratismu a plánování. I postindustrialisté interpretují vlastnictví jako ovládání majetku a nikoli jako základ systému výrobních vztahů: pro Bella je vlastnictví pouze právníkou fikcí.

Podle Bella se Spojené státy vyvíjejí od společnosti založené na podnikatelském tržním systému ke společnosti nové, vyžadující „obrat k nekapitalistickému způsobu

myšlení“: v době, kdy roste „sektor nepřinášející zisk“, nelze již nadále spoléhat na zbožní míry zaměřené na soukromého spotřebitele. Bell volá po „národním technologickém hodnocení“ důsledků společenského rozvoje a kritizuje nepřítomnost mechanismu, který by umožňoval racionálnější hodnocení společenských potřeb „na základě jasné koncepce „společenského zájmu“.“ [Bell 1973:283]

Význam korporací je v teoriích postindustriální společnosti posuzován různě, a to i u samotného Bella. Ještě v práci *The Coming of Post-Industrial Society* vidí tento autor monopoly jako instituci, která plní společenské potřeby: sjednocuje zájmy, je arénou pro osobní iniciativu, nahrazuje rozpadající se tradiční zdroje sociální opory ve společnosti, jakými byly malá města, církev, rodina, je místem řešení požadavků sociální bezpečnosti, spravedlnosti a úcty [Bell 1973:288–289]. V práci *The Cultural Contradictions of Capitalism* však již klade zvýšený důraz na to, co nazývá „veřejným hospodářstvím“ (public household), což je „krok k přiznání nutnosti omezit činnost soukromých korporací“ [Krasin 1976:118].

„Veřejné hospodářství“ je pro Bella kategorie označující spojení ekonomiky a politiky. „Veřejné hospodářství“ má být cestou zabezpečení stability postindustriální společnosti a jeho výchozím bodem musí být „přiznání společenského charakteru zdrojů a potřeb“. „Veřejné hospodářství“ podle Bella existovalo vždy, ale v poslední době zaznamenalo kvalitativní zvrat: vzniká normativní ekonomika politického přerozdělování, stabilizace a ekonomického růstu, v níž centrální roli hraje vláda. Ta je nucena věnovat pozornost rozvoji vědy a technologie, rozrůstá se normativní sociální politika, zvláště v oblasti občanských práv, bytové výstavby, ekologie, zdravotnictví a sociálního zabezpečení. „Veřejné hospodářství“ je „politický trh“, kde stát vystupuje jako arbiter. „Moc státu... je základním faktem moderní společnosti.“ [Bell 1976:228] Je však třeba zároveň vidět, že některé Bellovy formulace z poslední doby umožňují jiný výklad jeho chápání ekonomických vztahů: když mluví o možnosti využít tržní mechanismus k dosažení společenských cílů, přibližuje se vlastně zásadám neokonzervatismu [Bell 1977:135].

Obdobné úvahy jako u Bella nacházíme i v díle J. Galbraitha. I v jeho pojetí vystupuje zralá korporace, vzniklá v procesu „sebesocializace“ jako jádro nového industriálního systému, její zájmy však musí být v budoucnosti překonány zájmy celospolečenskými [Galbraith 1975: 374–375]. V knihách Brzezinského však nacházíme úvahy o korporaci jako garantu nového řádu a v práci Kahna a Bruce-Brigge jsou nadnárodní korporace dokonce prezentovány jako hybná síla „progresu v příštích generacích“ [Kahn–Bruce-Briggs 1972:58].

Reflexe objektivního procesu prohlubování společenského charakteru výroby v soudobém kapitalismu nevede tudíž postindustrialisty k pochopení podstaty a revolučních důsledků tohoto faktu. Žádný z doporučených či předvídaných následků se ve své podstatě nevymyká kapitalistickým výrobním vztahům, naopak má sloužit jako argument pro zdůvodnění další existence státně monopolistického kapitalismu.

Poněkud stranou od všech těchto úvah stojí taková pojetí, která mohou být reprezentována Tourainovým návrhem, aby do centra teorie „nové“ společnosti byly postaveny otázky závislé participace, manipulace a konformismu. „Dnes je užitečnější mluvit o odcizení než o vykořisťování“, což je sociální, a ne ekonomický vztah, vyžadující ne ekonomickou, ale sociologickou analýzu [Touraine 1971:8 a 23–24]. Za zmínku stojí i skutečnost, že řada teoretiků postindustrialismu se snaží kvantifikovat ekonomické i sociální indikátory „nové“ společnosti (4).

(4) I. V. Bestužev-Lada uvádí ve stati *Kritika sociálních ukazatelů v teoriích „postindustriální společnosti“* pět indikátorů „nové“ společnosti: sociálně demografické faktory, sociálně výrobní struktura, sociálně kvalifikační struktura, struktura průměrného rodinného rozpočtu, vztah

4. Sociální struktura postindustriální společnosti

Bell, jak to odpovídá duchu představ C. Clarka, tvrdí, že „první a nejjednodušší charakteristikou postindustriální společnosti je skutečnost, že většina pracovních sil již není zaměstnána v zemědělství nebo v průmyslu, ale ve službách, které jsou vymezeny jako obchod, finance, doprava, zdravotnictví, rekreace, výzkum, školství a vláda“ [Bell: 1973 : 15]. Právě tento fakt má vyjádřit, že postindustriální společnost je „hrou mezi lidmi“ — oproti „hře proti přírodě“ preindustriální společnosti a „hře proti umělé přírodě“ společnosti industriální — jejíž pravidla jsou dána ne silou svalů, ale energií a informací. Podle Bella byl rok 1956 tím rokem, kdy se v USA pracovníci služeb stali početnější než „modré límečky“ a rok 1980 má být rokem, kdy by podíl „bílých límečků“ měl dosáhnout 50,8 % všech pracujících [Bell 1973: 134]. (5)

Součástí ideologie postindustrialismu je časté uznání existence „třídního boje“ proletariátu, ale pouze jako „puncu“ společnosti industriální, který v „nové“ společnosti nemá místo (6). Prožíváme destrukci klasického obrazu třídní společnosti, tvrdí Touraine. „V programové společnosti již dělnická třída není privilegovanou historickou silou“, a otázky podmínek života proletariátu nemohou již být centrálním tématem společenských debat [Touraine 1971: 17 a 72]. I Galbraith tvrdí, že „uvnitř industriálního systému se procento proletářů v modrých límcích zmenšuje a jeho vliv klesá“. Klesá prý též poptávka po výrobních dělnících, kvalifikovaných i nekvalifikovaných, přičemž nezaměstnanost existuje souběžně s vysokým nedostatkem specialistů [Galbraith 1969: 238—239]. Zároveň, jak tvrdí například Bell a Galbraith, dochází k poklesu členů odborů, který nelze zastavit (7).

Bell formuluje poměrně složitý model americké společenské struktury, k jehož konstrukci používá několika kritérií, os. Jsou to:

I. Horizontální struktura, kde rozdíly jsou založeny na znalostech, zahrnující a) třídu specialistů, tj. vědců, technologů (inženýrů, ekonomů a lékařů), administra-

pracovního a volného času. Ukazuje kvantitativní rozdíly v jednotlivých stádiích společenského vývoje tak, jak je vidí autoři teorie postindustriální společnosti, a provádí jejich kritickou analýzu [Idéologické skije 1974: 278—283].

(5) Přesné vymezení profesí, které spadají do sféry služeb, neexistuje. Bellovi se kategorie „bílých límečků“ někdy kryje se sférou služeb, přičemž jako podskupinu „bílých límečků“ uvádí pracovníky služeb v užším smyslu [Bell 1973: 18]. Zároveň upozorňuje, že do sféry služeb patří i pracovníci z řad „modrých límečků“, jako jsou např. pracovníci dopravy a autoopraven [Bell 1973: 133].

(6) Podle Bella třída „neoznačuje specifickou skupinu lidí, ale systém, který institucionalizuje základní pravidla nabytí, držby a převádění různých mocí a k nim patřících privilegií“ [Bell: 1973: 361].

(7) Dynamika nezaměstnanosti v rámci jednotlivých kategorií námezdních pracovníků v USA vypadala ovšem jinak (v procentech k počtu pracovních sil dané kategorie):

kategorie	1960	1965	1970	1975	1977
„bílých límečků“	2,7	2,3	2,8	4,7	4,3
specialisté a technici	1,7	1,5	2,0	3,2	3,0
administrativně řídící					
personál	1,4	1,1	1,1	3,0	2,8
obchodníci	3,8	3,4	3,4	5,8	5,3
kancelářští pracovníci	3,8	3,3	4,0	6,6	5,9
„modré límečky“	7,8	5,3	6,2	11,7	8,1

(podle MEiMO 1978/6 s. 156)

tivních a kulturních pracovníků (umělců a církevních pracovníků); b) techniky a polospécialisty; c) úředníky a zaměstnance obchodu; d) řemeslníky a polokvalifikované pracovníky (modré límečky).

II. Vertikální struktura, v níž jsou skupiny podle sfér aktivity: a) ekonomika; b) vláda; c) univerzity a výzkumné instituce; d) sociální komplexy (nemocnice, centra speciálních služeb atd.); e) armáda.

III. Řídící systém, daný politickým řádem: a) státní vedení — kancelář prezidenta, legislativní vůdci, byrokratičtí a vojenští vůdci; b) zbytek politického systému — strany, elity (vědecké, akademické, obchodní, vojenské), mobilizační skupiny (funkční, etnické, speciální) [Bell 1973:375].

Nelze ovšem tvrdit, že by autoři teorie postindustriální společnosti viděli budoucnost jako zcela harmonickou. Známé odhady rozložení pracovní síly z hlediska času věnovaného pracovní aktivitě, které zformulovali Kahn a Wiener, předpokládají, že i v „nové“ společnosti zůstane 5% nezaměstnaných, 5% částečně nezaměstnaných, 5% dobrovolně nezaměstnaných atd. [Kahn-Wiener 1968:196]. Spojené státy „mezi dvěma věky“ jsou zemí, která zahrnuje jak oblasti s technetronními rysy, tak i rajóny industriální a preindustriální Ameriky [Brzezinski 1970:200–201] a má tolik problémů a nedostatků, že jejich seznam by byl i podle Brzezinského dlouhý. Zároveň se v „nové“ společnosti stává vzdělání „stále důležitější známkou rozdílu v sociální hierarchii“ [Touraine 1971:12]. I podle Galbraitha odráží vzdělání „závažný třídní rozdíl naší doby“ [Galbraith 1969:250]. „Nový třídní konflikt“ postindustriální společnosti má být sporem o vliv na státní rozpočet než bojem mezi dělníky a manažery [Bell 1976:24]. Za příznak „nové“ doby je považován i boj mezi specialisty a prostým lidem v organizaci a komunitě [Bell 1973:129 atd.].

Obecně lze říci, že pro všechny modely sociální struktury, které předkládají autoři teorie postindustriální společnosti, je typická poplatnost scientistickým iluzím o úloze vědy a vědce ve společnosti, popírání třídní analýzy společnosti, nepochopení i vědomé zneužívání zvulgarizované struktury kategorie souhrnného pracovníka. V těchto souvislostech proklamace nových sociálních vztahů, vycházející z falešných představ o důsledcích vědeckotechnického pokroku v podmínkách kapitalismu, ústí ve vize, v nichž lze „rozdíly v povolání směřovat s rozdíly mezi třídami; rozdíly ve způsobu života s rozdílným postavením tříd v celkovém řádu společenské výroby“ [Lenin 1958:198].

5. Věda a vědci v postindustriální společnosti

Podle Bella je postindustriální společnost kategorií, která je charakterizována nejen pohybem od výroby k službám v ekonomice, ale i novým, na vědě postaveným průmyslem a technologií a vznikem nové elity. V oblasti inovací a formování politických rozhodnutí dochází v „nové“ společnosti ke změně racionality, a to ve směru od empirismu a metody zkoušky a omylu. Mění se i samotný charakter znalostí: „pojem *postindustriální společnost* zdůrazňuje teoretické znalosti jako osu, kolem níž budou nová technologie, ekonomický růst a stratifikace organizovány“ [Bell 1973:112].

Významnost teoretických znalostí je vyjádřena i Bellovým pojmem „intelektuální technologie“ (8), jímž rozumí „takové techniky, jako je lineární programování,

(8) K definování technologie užívá Bell myšlenku z nepublikované práce H. Brookse. V jejím duchu pak rozlišuje sociální technologii (organizace nemocnic, mezinárodní obchod), strojní technologii (automobily, numericky řízené stroje) a intelektuální technologii [Bell 1973:29].

systémová analýza, teorie informací, rozhodování, her a simulace, které při použití počítače umožňují akumulovat a manipulovat velké množství údajů různého druhu a dosáhnout úplnějších znalostí o sociálních a ekonomických záležitostech [Indicators 1968:157—158]. Tyto techniky se stanou „novými nástroji rozhodování“ [Toward 1969:5] a koncem XX. století mají hrát roli tak důležitou jako strojová technologie v minulých sto padesáti letech.

V postindustriálních vizích vystupuje věda jako autonomní, nezávislý element, který se stále více stává nejvlastnějším zdrojem techniky, technologie a sociálních vztahů. Autoři těchto vizí ignorují objektivní procesy, které vedou k přeměně vědy v bezprostřední výrobní sílu, i fakt, že v třídně rozpolcené společnosti „podobně jako stroje se charakterizují jako ‚stroje hospodáře‘ a jejich funkce — jako jeho funkce v *procesu výroby*... přesně tak je to i s vědou, která je ztělesněna v těchto strojích nebo v metodách výroby... Věda vystupuje jako *cizí nepřátelská síla* ve vztahu k práci a jako *vládnoucí* nad ní...“ [Marks — Engels 1973:555]. Stranou pozornosti postindustrialismu zůstává skutečný význam vědeckotechnického pokroku, která v socialistických výrobních vztazích vytváří materiální základnu komunistické společnosti.

Podle teoretiků postindustriální společnosti má nový význam teoretických znalostí vliv i na sociální strukturu. „Jestliže dominantní figurou uplynulých sta let byli podnikatel, obchodník a průmyslový manažer,“ tvrdí Bell, „pak ‚novými lidmi‘ jsou vědci, matematici, ekonomové a inženýři nové intelektuální technologie“ [Bell 1973:344]. Jako nejširší označení této nové vedoucí skupiny bývá užívána kategorie „specialisté a technici“, jejíž jádro tvoří vědecko-teoretický potenciál, dělený jednak podle sektorů působnosti (průmysl, vláda, univerzity), jednak podle funkce (výroba, výzkum, výuka).

Tato sociální skupina v posledních letech nejdynamičtěji roste. Právě z této skutečnosti dovozují autoři teorie postindustriální společnosti řadu podstatných charakteristik budoucnosti. Kvalita „nové“ společnosti má být dána rozhodující rolí teoretické vědy a sociální skupiny, která je jejím nositelem (tzv. kvartární sektor). I ve svém nejširším vymezení — jako „specialisté a technici“ — představovala tato podskupina služeb podle Bella ve Spojených státech v roce 1968 13,6 % všech pracujících a v roce 1980 má dosáhnout 16,3 %. Současně relativní pokles počtu „modrých límečků“ v USA v letech 1964 až 1975 z 36,3 % na 33,7 % (při absolutním početním růstu v témže období z 25,5 miliónů na 29,9 miliónů) svědčí o erozi dělnické třídy [Bell 1973:137, 18, 40]. Bell ovšem tvrdí, že nejdůležitější neznámá největší. Jestliže rozhodující význam budou mít intelektuální instituce, pak to neznámá, že většina osob budou vědci, inženýři či technici, i když postindustriální společnost prý bude „mass knowledge society“. Proto vědecký stav, jeho étos a organizace, je monádou, která v sobě nese obraz budoucí společnosti.

Na první pohled je patrné, že tato dvojí redukce ze sociální skupiny, pro jejíž označení užívá marxismus pojem souhrnný pracovník — redukce napřed ke službám a poté ke „specialistům a technikům“ — znamená, že ne pouhé statistické údaje, ale určitá teorie, „volba osy“ má svědčit o „rozpadu komunistického ideálu“. Ve skutečnosti žádný z procesů, které se Bell a ostatní autoři teorie postindustriální společnosti snaží v těchto souvislostech interpretovat, sám o sobě nikterak neznámá, že třídní struktura v marxistickém pojetí přestala být základem sociální struktury, že by tato třídní struktura přestala být bezprostředně spjata s vlastnickými vztahy, nebyla již bází sociálního postavení lidí a nadále neurčovala podstatu a charakter sociálních, politických a ideových vztahů. Stále hlubší poznávání důsledků vědeckotechnické revoluce plně potvrzuje objektivní charakter kategorie společensko-ekonomická formace, která právě umožňuje nalézt skutečné kontury

dějin, opakovatelnost, zákonitost, a tudíž i vědecky předvídat vývoj společnosti. Naopak odmítnutí kategorie společensko-ekonomická formace je výchozí gnoseologickou příčinou, proč buržoazní futurologie, v daném případě zastoupená teorií postindustriální společnosti, nemůže dát vědecky relevantní obraz budoucnosti.

Všechny výše uváděné teze autorů teorie postindustriální společnosti mají současně sloužit jako argumenty pro vyjádření „nového“ postavení univerzity a vědecko-výzkumných pracovišť mezi společenskými institucemi. Nejdůležitějším faktorem přestal být finanční kapitál, tvrdí např. Bell, a stal se jím „lidský kapitál“: organizace vědy, výběr a využití talentů. Univerzity se tak stávají „great keepers“ postindustriální společnosti. Všichni přívrženci této teorie, snad pouze mimo Galbraitha, mluví v té souvislosti o konci věku liberálních, nezávislých univerzit, o spojení univerzit s vládou.

6. Politika a postindustriální společnost

Z hlediska Bellovy metodologie je politika organizována podle jiné osy než sociální struktura, tvořící obsah pojmu postindustriální společnost. Je však pravděpodobné, že „postindustriální společnost bude obsahovat více politiky než dříve, neboť výběr se stává vědomý a centrální rozhodování více viditelné“ [Indicators 1968:238].

Podle teoretiků „nové“ společnosti dostává sociální inženýr prostřednictvím intelektuální (sociální) technologie možnost technizovat rozhodovací procesy a řídit sociální experimenty. V tomto smyslu nemá pravdu Aron, když tvrdí, že postindustrialismus nepřináší nic nového vzhledem k jeho (Comtovu) pojetí průmyslu, který prý též zahrnuje vědu [Aron 1968:103—104].

Ve všech variantách teorie postindustriální společnosti nalézáme různé představy o deideologizaci v důsledku technizace rozhodovacích procesů, vyjadřující podle Bella skutečnost, že staré politické ideje radikálních hnutí ztrácejí svoji sílu (9). S tím souvisí i pokusy o vytvoření ideologie „nové“ společnosti. Například Bell soudí, že rozhodující otázkou pro politické řízení v postindustriální společnosti je existence společného rámce hodnot. Poukazuje na fakt, že krize kultury, černošské hnutí, odcizení mládeže a růst nespokojenosti mezi intelektuály „staví otázku stability samotného systému,“ a volá po novém náboženství, které by se mělo stát „prostředkem dosažení sociální solidarity“, chránit řád, zabezpečovat spojení s minulostí a vytvářet „moment transcendentnosti“ [Bell 1976:157, 167—171]. Bell se též pokouší položit základy „společenské filozofie“, která by se měla stát politickou filozofií společenského hospodářství: vymezit vztahy subjektů společenského hospodářství, svobody a nutnosti, spravedlnosti a efektivnosti, soukromého a společenského v ekonomice a morálce [Bell 1976:256]. Dožaduje se přehodnocení vymezení rovnosti; v této otázce vidí „ústřední hodnotový problém postindustriální společnosti“ [Bell 1973:425]. Také Brzezinski mluví o potřebě „nové intelektuální syntézy“ v jakémsi „racionálním humanismu“, Wiener hledá přímo „ideologii roku 2000“ atd.

Otázka limitů politické participace v důsledku užití sociální technologie je v postindustriální teorii řešena různě. Například Brzezinski v diskusi na zasedání *Komise pro rok 2000* Americké akademie věd a umění již v roce 1965 mluvil o fundamentální změně role skupin v politickém systému, o novém vztahu politického systému a společnosti — čímž vlastně předjímal jednu ze základních tezí v současnosti se formujícího neokonzervatismu. V USA prý dochází k revoluci v pojmu reprezentace

(9) Bell tvrdí, že pokračoval-li radikalismus (například v hnutí Nové levice), jeho síla nevycházela z politiky, ale z kultury, odporu vůči hodnotám! [Bell 1976: 41—42].

ve směru k funkční, technické reprezentaci. Politický systém podle Brzezinského přestává být demokratický, pokud jde o možnost volby politického vývoje, ale ve smyslu podpory určitých autonomních oblastí společnost demokratickou zůstává [Toward...1969:35—36, 51—52]. Nebo jinak: „Technologické změny vyžadují, aby moderní společnost stále více plánovala. Uvědomělé řízení americké společnosti se velice rozšíří a plánovači asi nahradí právníky jako hlavní sociální zákonodárce a manipulátory.“ [Brzezinski 1900:260] Je patrné, že Brzezinski rezignuje na řadu tradičních buržoazně demokratických prvků politického systému a pod heslem efektivnosti se snaží nalézt teoretické zdůvodnění „technetronní diktatury“.

Podle Touraina tvoří „vládnoucí třídu“ technokraté (manažeři velkých podniků a vysocí státní úředníci). Jejich ideologií je sloužit státu, jejich úkolem je řídit změny nástroji sociální a kulturní integrace: K „nové“ společnosti podle Touraina patří odcizení a manipulace. V postindustriálních teoriích nalézáme ovšem i takové utopie, jakou je Galbraithova představa o tom, že kolektivy přednášejících získají rozhodující vliv na rozpočet univerzity, na výzkum a vzdělání a užijí tuto moc pro mravní a intelektuální zdokonalení osobnosti.

Podle Bella jsou kvalifikace a talent filtrem pro získání politického postavení, jinak dostupného pro všechny. Specialisté jsou prý hlavní třídou nově vznikající společnosti, ale tato třída není nositelem systému společenské kontroly — ten je součástí politického řádu a otázka, kdo politický řád řídí, je otevřená. Technici se nemohou podle Bella stát novými vládci, jak to odpovídá představám Saint-Simona a Veblena, neboť technická řešení jsou řešení způsobů a ne volba cílů. Specialisté nepředstavují homogenní skupinu, ale jsou rozděleni ideologicky. K moci se dostávají pomocí instituce poradců a na vzdělání je postavena pouze autorita. Osud Oppenheimera ukončil mesianistické vize role vědců ve společnosti: skutečná moc náleží politikovi. Model rozvrstvení moci, který formuluje Bell [Bell 1973:359], vidí sice zdroj, ohnisko, rozhodující postavu i cestu k moci v intelektuálních institucích a vědci, ale prostředky moci a její „třídní základ“ staví na rovnováze technicko-politických sil.

Bell tvrdí, že postindustriální společnost potřebuje nové formy participace. Podle něho je v „nové“ společnosti „sociální jednotkou spíše komunita než jednotlivec“ Tato skutečnost, právě tak jako plánování, povede prý k zesílení konfliktů: „plánování vytváří specifické ohnisko rozhodování jako protiklad k anonymnější a rozptýlenější roli trhu; stává se viditelným bodem, na nějž může být činěn nátlak.“ [Bell 1973:364]. Tím vzniká podle Bella v postindustriální společnosti prostor pro participaci jednotlivců a skupin a politický systém nemůže v důsledku toho nikdy být zcela technokratický.

Propojení technologie a politiky v „nové“ společnosti má být patrné i na růstu významu a rozsahu státního intervencionalismu: s novou sociální technologií rostou možnosti státní politické intervence i nutnost zasahování státu do všech oblastí života složité společnosti orientované na budoucnost. Zvláště důležité je podle Bella „podřízení ekonomických funkcí politickému systému“, což činí z politického systému ústřední systém společnosti [Bell 1973:373, 377].

7. Kultura a postindustriální společnost

Také sféru kultury odděluje Bell od sféry sociální struktury. Nadto jsou podle něho dnešní modernistická kultura Spojených států a industriální společnost založeny na přímo protikladných principech: „první zdůrazňuje funkční racionalitu, technokratické rozhodování a meritokratický charakter odměňování; druhá apokalyptické

nálady a iracionalistické formy chování. Právě toto rozdělení je historickou kulturní krizí veškeré západní buržoazní společnosti“ [Bell 1976:84].

V duchu své koncepce charakterizuje Bell kapitalismus jako ekonomicko-kulturní systém, tedy určitý vztah dvou os. Tradiční americká společnost konce osmnáctého až začátku devatenáctého století prý vykazovala jednotu principů těchto os: buržoazní světový názor, založený na racionalismu, faktech, pragmatismu, bez magie mystiky a romantismu a se zájmem o morálku, byl dominující nejen v sociální struktuře, ale i v kultuře (zvláště v náboženství a výchovném systému). Tehdejší kultura byla založena na tradici, zatímco ideálem kultury dneška je odlišnost a synkretismus.

Kultura je podle Bella založena na vyjadřování a přestavbě vnitřního obsahu osobnosti s cílem dosažení seberealizace a sebeuspokojení. Kultura představuje „nejdynamičtější komponent naší civilizace, dynamičtější než technologie“ [Bell 1976:85]. Konkrétní projevy těchto principů v modernistické kultuře však Bell odsuzuje jako egocentristický a hedonistický výraz ztráty vůle a společenský úpadek. I když je podle něho „kultura ego“ produktem buržoazního individualismu, zničila prý veškeré estetické normy, hodnotový systém protestantismu a puritanismu. Modernistické pojetí kultury vychází ze snahy o neomezené individuální sebevyjádření, přičemž jeho prvotním kritériem je odtržení od náboženství. Dnes prý známe pouze utopické iluze, které vedou k nihilismu, „sociální řád postrádá jak kulturu, která je symbolickým vyjádřením každé životnosti, tak morální impuls v podobě hybné nebo tmelící síly. Co tedy může držet společnost pohromadě?“ [Bell 1976:84] Právě takové úvahy vedou Bella k požadavku nalezení opory v novém „transcendentálním pojetí reality“.

Toto pojetí a hodnocení místa kultury patří ovšem ke specifice sociální filozofie D. Bella. U ostatních teoretiků postindustrialismu je patrná tendence kulturu tak či onak do modelu postindustriální společnosti začlenit. Například Kahn ve svých knihách s touto tematikou dovozuje z „novepikurejských“ rysů životního způsobu „nové“ společnosti, že tato společnost bude velice humánní, orientovaná na odpočinek, velice stabilní: mnohé vztahy prý budou připomínat řeckou společnost.

8. Ideologické funkce teorie postindustriální společnosti

Obecně lze říci, že teorie postindustriální společnosti — právě tak jako teorie industriální společnosti — představuje snahu nejen o ucelenou interpretaci společenského pokroku v duchu sociální filozofie stadií růstu, ale též snahu o určitou integraci předešlých dílčích teorií transformace kapitalismu. V tomto smyslu je teorie postindustriální společnosti eklektickou teorií, dokonce vědomě a programově eklektickou, spojující často logicky neslučitelné přístupy.

Jestliže základní teoretický rozdíl mezi představami o industriální a postindustriální společnosti lze spatřovat v chápání charakteru a úlohy sféry služeb ve společenské dynamice — pro Arona je terciární sektor pouhým vedlejším produktem sektoru sekundárního [Aron 1968: 57] —, z hlediska ideologické funkce je u teorie postindustriální společnosti zřetelné patrné odsunutí sociálního ideálu do budoucnosti, což tuto teorii činí mnohem pružnějším nástrojem ideologického boje. Teorie postindustriální společnosti tak dočasně získala možnost vstřebávat do sebe některé varianty teorií, které vznikly později — například teorie ekologické krize, limitů růstu atd. —, což mimo jiné ukazuje, jak relativní může být rozlišování optimistického a pesimistického křídla buržoazní interpretace vědeckotechnického pokroku [Titarenko 1978:163].

Charakter teorie postindustriální společnosti jako buržoazní verze imperialismu, lícící dějiny jako přípravu a rozvoj kapitalismu, je patrný na představě budoucnosti,

vizi modernizace ve směru určitého vzoru, reálného typu, k němuž lidstvo směřuje. Předestření tohoto vzoru v podobě dnešních Spojených států, tento protirevoluční amerikanocentrismus nalézáme ve všech variantách postindustrialismu. „Současná Amerika je sociální laboratoří světa,“ tvrdí Brzezinski, novátorská a tvůrčí společnost našich dnů [Brzezinski 1970:196] a Sovětský svaz je navždy odsouzen ke snaze dosáhnout konzumní standard Západu. Podle všech výpočtů to budou právě USA, které podle Kahna, Wienera, Theobalda atd. dosáhnou jako první postindustriálního stadia. Takovéto pojetí „modernizace“ ovšem ve svých praktických důsledcích ústí v zavržení nutnosti sociální revoluce: sama technologie přece „transformovala sociální vztahy a náš způsob chápání světa“ [Bell 1973: 188].

Je zajímavé, že většina variant teorie postindustriální společnosti zavrhuje myšlenku konvergence dvou protikladných soustav. Podle tvrzení Bella je představa konvergence založena na mylné premise, že existuje jedna prvořadá instituce, která může definovat společnost. Můžeme prý pouze specifikovat osy, na nichž vznikají shody či rozdíly: na ose vlastnictví existuje protiklad Sovětského svazu a Spojených států, avšak na ose produkce a technologie jsou obě země shodné. Termíny feudalismus, kapitalismus a socialismus jsou v Bellově pojetí důsledky marxistického pojmového schématu, jehož osou jsou vlastnické vztahy, zatímco preindustriální, industriální a postindustriální společnosti jsou pojmová schémata týkající se osy produkce a druhu znalostí. Bell tak vlastně opakuje Aronovu představu modalit industriální společnosti: „otázka pohybu z industriální do postindustriální společnosti a otázka pohybu z kapitalismu do socialismu či byrokratického kolektivismu jsou dvě rozdílné otázky, které se týkají vývoje na dvou velmi rozdílných osách“ [Bell 1976: 15]. Podle známých úvah Brzezinského představuje konvergence nežádoucí „revoluční“ změnu relativně úspěšných systémů. „Evoluce obou systémů, ale ne konvergence zdá se být neдрastickým modelem pro budoucnost“ [Brzezinski – Huntington 1964: 436].

Jsou ovšem i autoři, například Galbraith, kteří se hlásí k teorii konvergence, avšak omezují své úvahy zpravidla pouze na oblast ekonomiky. O vzrůstání shod protikladných společenských soustav v oblasti ekonomiky mluví ostatně i Bell a Brzezinski. Například pojem internacionalizace u Bella zahrnuje vědecké znalosti a technologické procesy — ale i shodu malířských, architektonických a hudebních stylů. Toto splývání však negarantuje shodné nebo podobné reakce: tato „reakce bude relativní podle různých politických nebo kulturních struktur té které specifické společnosti“ [Bell 1973: 114]. Lze tedy i v teorii postindustriální společnosti nalézt prvky teorie tzv. „omezené konvergence“ (P. Wiles).

Velké rozdíly ve vymezení pojmu postindustriální společnosti, množství autorů, kteří tuto teorii stále rozpracovávají, eklektický charakter a metodologická nedůslednost — to jsou hlavní faktory, které ztěžují přesné vymezení vztahu jednotlivých autorů teorie postindustriální společnosti k ideově-politickým proudům současnosti (10). Odsunutí sociálního ideálu do budoucnosti pak nutně vede k tomu, že i ty nejapologetičtější varianty této teorie v sobě nesou určitou kritickou distancí vůči současnosti; odmítnutí revoluční perspektivy kapitalistické společnosti ústí ve fakt, že i nejradiálněji se tvářící postindustriální sny jsou ve své podstatě apologetické. Hledat rozdíly mezi autory znamená často hledat akcent, který jednotliví teoretikové kladou na různé aspekty teorie „nové“ společnosti.

Některými svými rysy zapadá do široce vymezené teorie postindustriální společnosti i ideologie *Nové levice*. Řadou svých tezí se jí přibližuje Touraine, starší práce

(10) Viz například [Ikonikova 1975: 168–210] a [Titarenko 1978: 163–4].

Heilbronerovy, některé myšlenky Roszaka. Velký důraz na reformistické složky teorie postindustriální společnosti kladou takoví autoři, jako Theobald, který volá po spravedlivém rozdělení národního důchodu ve prospěch sociálně slabších, Galbraith se svým „socialistickým imperativem“ americké ekonomiky a některými svými závěry i Bell. Bell není spokojen s meritokratickým principem, který přisuzuje „nové“ společnosti, kritizuje buržoazní společnost jako institucionalizaci závisti, mluví o klimaktériu americké ekonomiky a zahraniční politiky ústící prý ve ztrátu civitas, tj. ochoty podřízovat se zákonům a vážit si práv druhých atd. Řada jeho úvah o komunální společnosti, veřejném hospodářství, společenské filozofii atd. jde za rámec soudobé Ameriky. Právě v jeho pojetí se postindustrialismus někdy snaží „vykreslit ‚postindustriální společnost‘ v některých rysech podobnou společnosti komunistické“ [Michejev 1971: 15]. Bell však ani ve svých nejodvážnějších úvahách nejde za rámec kapitalistických výrobních vztahů a jeho doporučení zůstávají směsicí neoliberalismu a demokratického socialismu (11). V některých svých tezích, jak již bylo řečeno, přijímá i přístupy neokonzervativní ideologie, jejíž vznik na počátku sedmdesátých let předvídal H. Kahn. V představách Brzezinského, Kahna atd. o úloze korporací, inteligence, „národních zájmů“ USA nalézají pak své militantní vyjádření apologetické aspekty teorie postindustriální společnosti.

Přes veškeré rozdíly jednotlivých stoupenců této teorie představuje postindustrialismus ve vztahu k základnímu protikladu epochy vědomou opozicí proti vědeckému světovému názoru, buržoazní „apologetickou sociální utopii epochy úpadku kapitalismu [Krasin 1976: 121]. I ve svých nejdemokratičtějších projevech — například v deklamované snaze dosáhnout sociální spravedlnosti prostřednictvím inteligence, a to ať již ve fatální vizi jako tvůrčí aktivity v pracovním procesu, či jako důsledku aktivního vstupu inteligence do politiky — napomáhá teorie postindustriální společnosti brzdění či tříštění protiimperialistických sil. Řadou svých závěrů pak vědomě slouží upevňování pozic vládnoucích tříd a usiluje o to, aby se do tábora antikomunismu zapojily ty společenské skupiny (zvláště z řad inteligence), které nelze získat pomocí hesel militantního antikomunismu. Relativní neuzavřenost teorie postindustriální společnosti bude z této teorie činit objekt, jemuž bude muset marxistickoleninská teorie i v budoucnu věnovat pozornost v návaznosti na stále hlubší poznávání procesů vědeckotechnického pokroku v rámci kapitalismu a na rozpracovávání teorie rozvinuté socialistické společnosti.

(11) Chápeme zde pojem demokratického socialismu ve smyslu vymezení daného B. Engelsem, podle něhož demokratický socialismus vyžaduje část opatření stejných s požadavky komunistů, „ale ne jako přechodná opatření vedoucí ke komunismu, nýbrž jako opatření, která stačí, aby se odstranila bída a zmizely zlořády nynější společnosti“ [Marx-Engels 1958: 343].

Литература

- Aron, R.: *The Industrial Society. Three Essays on Ideology and Development*. New York, Simon and Schuster 1968.
- Bell, D.: *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. New York, Basic Books Inc., Publishers 1973.
- Bell, D.: *The Cultural Contradictions of Capitalism*. London, Heinemann 1976.
- Bell, D.: *The Future World Disorder: The Structural Context of Crisis*. Foreign Policy, Summer 1977.
- Bell, D.: *The Post-Industrial Society. The Evolution of an Idea*. Survey 1971/2.
- Brzezinski, Z.: *Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era*. New York, The Viking Press 1970.
- Brzezinski, Z. — Huntington, S.P.: *Political Power: U.S.A./U.S.S.R.* New York, Viking 1964.
- Dilgenskij, G.: *Krizis kapitalizma i buržuaznaja ideologija*. MEiMO 1977/2.
- Galbraith, J. K.: *Economics and the Public Purpose*. Harmondsworth, Penguin Books 1975.
- Galbraith, J. K.: *The New Industrial State*. Harmondsworth, Penguin Books 1969.
- Ideologičeskie problemy naučnotehničeskoj revoljucii*. Moskva, Nauka 1974.
- Ikonikova, G. I.: *Teorija „postindustrialnogo obščestva“*. *Buduščee čelovečestva i jego buržuaznyje tolkovateli*. Moskva, Mysl' 1975.
- Indicators of Social Change. Concepts and Measurements*. Ed. E. Sheldon and W. E. Moore, New York, Russell Sage Foundation 1968.
- Kahn, H. — Bruce-Briggs, B.: *Things to Come. Thinking about the Seventies and Eighties*. New York, Macmillan 1972.
- Kahn, H. — Wiener, A. J.: *The Year 2000. A Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years*. New York, Macmillan 1968.
- Krasin, J. A.: *Apologetičeskaja suščnost' teorii „postindustrialnogo obščestva“*. *Voprosy filosofii* 1974/2.
- Krasin, J. A.: *V poiskach utračennych cennostej*. *Voprosy filosofii* 1976/8.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 5. Praha, SNPL 1958.
- Marien, M.: *The Two Visions of Post-Industrial Society*. *Futures* 1977/5.
- Marien, M.: *Who Coined „Post-Industrial Society“?* *The Futurist*, Dec. 1973.
- Marks, K. — Engels, F.: *Sočinenija*, 2. vyd., sv. 47. Moskva, IPL 1973.
- Marx, K. — Engels, F.: *Spisy*, sv. 4. Praha, SNPL 1958.
- Michejev, V. I.: *Kritika teorii „postindustrialnogo obščestva“*. Moskva, Znaniye 1971.
- Riesman, D.: *Leisure and Work in Post-Industrial Society*. In: *Mass Leisure*, Glencoe, Illinois 1958.
- Titarenko, L. G.: *„Technologičeskij determinizm“ kak teoretičeskaja osnova sovremennoj buržuaznoj socialnoj futurologii*. *Sociologičeskije issledovanija* 1978/2.
- Touraine, A.: *The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Structure in Programmed Society*. New York, Random House 1971.
- Toward the Year 2000: Work in Progress*. Ed. D. Bell. Boston, The Daedalus Library Beacon Paperback 1969.

Резюме

О. Крейчи: «Модель „постиндустриального общества“».

Статья является попыткой дать марксистско-ленинский критический анализ одной из новейших буржуазных общесоциологических концепций. По мнению автора, теория постиндустриального общества представляет новый вариант уже ранее сформулированных представлений о стадиях роста, представлений, пытающихся дать такую периодизацию истории, которая опровергла бы марксистскую категорию общест-

вешно-экономической формации. Чтобы показать специфику теории постиндустриального общества, автор стремится постигнуть определенную идеальную модель, способную выразить основные подходы некоторых сторонников этой теории к таким областям общественной жизни, как экономика, социальная структура, роль науки и ученых в «новом» обществе, политика, культура и т. д. и их основные отношения.

Исходной основой данной теоретической конструкции служит анализ главного методологического инструмента авторов теории постиндустриального общества — технологического детерминизма. Наибольшее внимание автор уделяет работам Д. Белла; но он пытается также отразить некоторые различия в его понимании постиндустриального общества и понимании З. Бржезинского, Г. Кана, Дж. К. Голбрейса и А. Турена. Одновременно он показывает некоторые различия между теорией постиндустриального общества, теорией индустриального общества и теорией конвергенции. Автор обращает внимание и на то обстоятельство, что теория постиндустриального общества действует как незаконченная теория, неустанно дополняемая и пересматриваемая ее сторонниками, вбирающая в себя некоторые мотивы из позднее возникших теорий. Заключение статьи посвящено характеристике идеологической функции теории постиндустриального общества. Автор подчеркивает, что переместив социальный идеал в будущее — что свойственно этой концепции — буржуазная идеология стремится приобрести определенные выгоды в идеологической конфронтации. Он показывает, что все понимание истории, характерное для постиндустриализма, представляет стремление показать развитие человечества, как подготовку и развитие капитализма. Картина модернизации, на которую опирается теория постиндустриального общества, своим американоцентризмом не является не чем иным, как стремлением доказать ненужность социальной революции.

Summary

O. Krejčí: A Model of „Post-Industrial Society“

The paper presents an attempt at a Marxist-Leninist critical analysis of one of the most recent bourgeois general sociological conceptions. In the author's opinion, the theory of postindustrial society represents a new variant of the notions of growth stages which have already been formulated in the past, of ideas promoting the elaboration of a periodization of history intended to confute the Marxist category of socio-economic formation. In order to bring out the specificity of the theory of postindustrial society, an effort is made to work out a certain ideal model capable of expressing the fundamental approaches of some supporters of this theory to such areas of social life as economy, social structure, the role of science and scientists in the „new“ society, politics, culture, etc., as well as their basic relations. The starting point for this theoretical construction is an analysis of the principal methodological tool of postindustrial-society theorists — technological determinism. Paramount attention is devoted to the works by D. Bell, while also the intention to grasp certain differences between his conception of postindustrial society and the conceptions of Z. Brzezinski, H. Kahn, J. K. Galbraith and A. Touraine is making itself felt. Attempts are simultaneously made at pointing out some differences among the theory of postindustrial society, the theory of industrial society, and the theory of convergence. Attention is also drawn to the fact that the postindustrial-society theory is still functioning as an open theory, continuously completed and reevaluated by its supporters and embodying some motives found in theories worked out at a later time.

In conclusion, the paper proceeds to characterize the ideological function of the theory of postindustrial society. The fact is brought out that by shifting the social ideal into the future — which is peculiar to this conception — the bourgeois ideology is endeavouring to gain certain advantages in the ideological confrontation. Light is thrown upon the fact that the whole conception of history typical of postindustrialism involves an attempt to present the evolution of mankind as a preparation and development of capitalism. With a view to its americanocentrism the image of modernization representing the basis of the theory of postindustrial society is nothing but an endeavour to demonstrate the uselessness of social revolution.